

Barnows Shylock

Alldeles mittemot det gamla grå dominikanerklostret ligger judens stora vita hus, tätt utmed Heerstraße som sträcker sig från Lemberg* till Skala och skär tvärs igenom den dystra lilla staden. Den som är född i ett av gettots små smutsiga hus växer upp i vördnad och beundran för detta hus och dess ägare, den gamle Moses Freudenthal. Detta hus och denne man är Barnows stolthet. Och båda gör också, var och en på sitt sätt, skäl för denna stolthet.

Först har vi huset. Det är som om det var medvetet om sitt värde, så stolt och ståtligt står det där i sin vita rena utsmyckning, med den långa glänsande raden av fönster på andra våningen, med de brokiga småbutikerna på bottenvåningen på ömse sidor om den mäktiga portgången, som står öppen och inbjudande. Ty detta hus är ett världshus och adelsmännen vet att uppskatta dess fördelar när de kommer till staden för att besöka distriktsförvaltningen eller veckomarknaden, och likaså kavalleriofficerarna från de omgivande byarna när långråkigheten driver dem hit. Men dessutom är huset också ett hyreshus, ty på andra våningen är Barnows förnämsta honoratiores, distriktsdomaren och läkaren, hyresgäster, och förutom detta – allt möjligt därtill. Ty det är tämligen svårt att nämna allt som finns hopträngt på bottenvåningen. Där finns en lotterikollektör och en försäkringsagentur för boskap, människor och spannmål, en klädeshandel och en speceriaffär, en vinstuga för de förnämna gästerna och en brännvinsbod för bönderna. Och lotterikollektör, agent, köpman och världshusvärd, allt detta är Moses Freudenthal.

Men den gamle högväxte mannen med de sorgsna dragen är mycket mer därtill. Hans familj är sedan urminnes tider den förnämsta i den lilla staden, hans bönestol i ”schul”** står först i den främsta raden. Så

* Det tyska namnet på den numera ukrainska staden Lviv. Öa.

** 'Synagoga'. Öa.

som fadern efterträtt farfadern som föreståndare för församlingen så hade han efterträtt sin far, och detta utan att han strävat efter det, utan att någon skulle ha kommit på tanken att inte välja honom. Han anses som den frommaste och ärligaste mannen bland judarna. Och därtill hans rikedom, hans oerhörda rikedom!

Hans trosbröder håller honom för miljonär och de har rätt. Ty han äger inte bara huset och allt som därtill hör, också flera gods i trakten kan han, med större rätt än de polska baronerna och adelsmännen som sitter där, kalla för sina. Och det praktfulla godset Komorówka tillhör honom helt och fullt efter det att de tidigare ägarna, den lille greven Smólski och hans vackra maka Aurora, hade förslösat det på några få år. Det är ett vackert stort gods, och det var inte utan skäl som greven i sin förtvivlan upplevde det kraftigaste ruset i sitt liv när han måste lämna det.

Skulle ni bli förvånade om ni efter allt detta fick höra att Moses Freudenthal inte bara är den rikaste och stoltaste utan också den mest avundade mannen på orten?! Men så ligger det inte till. Fråga den fattigaste mannen i judestaden, toraläraren, som med sina sex barn får suga på ramarna, eller vattenbäraren som hela veckan från tidiga morgonen till sena kvällen flåsar fram och tillbaka från stadsbrunnen, fråga dem om de vill byta med Moses och de skulle svara ”nej”. Ty större än denne mans rikedom är hans olycka.

Ni kan emellertid inte avläsa det i hans ansikte när ni ser honom stå så stolt och ståtlig framför portgången i hans hus. Under den lilla svarta sammetskalotten väller det silvergrå håret fram; silvergrå och tunna är också de båda långa lockarna som på chassidiskt vis hänger ner över kinderna. Men kroppen är fortfarande kraftig och oböjd, och den besynnerligt skurna, talarliknande juderocken av svart kläde kläder den nog så ståtligt. Den gamle mannen står nästan orörlig där och tittar på målaren som bestryker dörren till brännvinsboden med en frisk giftgrön

färg och målar flaska, glas och kringla i gult och vitt därpå. Endast undantagsvis tittar han åt ett annat håll för att besvara en hälsning. Ty i dag är det inte mycket liv på gatan. En skara rutenska bönder raglar överförfriskade ut i staden; en adelsman åker förbi i en lätt britschka; några fattiga gårdfarihandlare, som under veckan gått från bondgård till bondgård och bytt pälsar mot pengar och kläde, vänder tillbaka med de inhandlade varorna på ryggen. Lasten är tung och behållningen liten, men på de bleka, tärda eller skälmaktiga ansiktena vilar ändå ett skimmer av glädje och stolthet. Ty endast några timmar till och de är inte längre några eländiga och trasigt klädda schackerjudar på vilka bonden kan pröva sina skämt och sin piska, utan stolta furstar som jublande tar emot den ljuva bruden i sitt palats – sabbatsron.

Endast några timmar till, ty solen håller på att gå ner och fredagseftermiddagen går mot sitt slut. Överallt i husen förbereder de sig för vilodagen; gränden ligger öde i det klara solskenet. Endast distriktsdomaren, den gulaktige magre herr Lozinski, kommer gående uppför gatan på väg hem från arbetet; han har sällskap av en ung främling och blir stående några minuter och småpratar med Moses innan han går uppför trappan till sin våning. De talar om de dåliga tiderna, om nivån på agiot, och därefter om hur fint april artar sig i år. Och också i dag är det en sådan vacker, riktig vårdag, en sådan som den här trakten annars knappt brukar få uppleva i maj. Stadens gränder har torkat upp så när som på några smutsiga pölar i mitten av torget, vinden känns nästan somrigt ljum och i munkarnas trädgård mittemot blommar fruktträden och syrenerna. ”Vår! Vår!” jublar de kristna barnen som just springer förbi, på väg hem från eftermiddagsskolan. ”Våren är på väg!” säger herr distriktsdomaren, rör vid sin hatt och leder gästen uppför trappan. ”Våren är på väg!” upprepar den gamle mannen där nere och stryker sig över

pannan som om han höll på att vakna upp ur en dröm... ”Våren är på väg!”

”En märklig människa, den gamle Moses!” säger distriktsdomaren till sin gäst, den nye aktuarien, när de kommit upp till våningen. ”Jag vet inte, en särling. Man kan inte se det på honom; han vet mer om juridik än den bästa advokat. Och kan ni tänka er: han är den rikaste mannen i hela distriktet. Det talas om flera miljoner. Och ändå plågar han sig hela veckan lång, som om han måste förtjäna sin mat till sabbaten!”

”En girigbuk, som alla judar”, säger aktuarien och gör ringar i luften med röken från sin cigarr.

”Hm! Nej, det stämmer inte. Han är barmhärtig, man måste medge att han är mycket barmhärtig. Men det skänker honom ingen glädje, och inte det att tjäna pengar heller. Och ändå spekulerar han ständigt. För vem? Kan ni säga det, för vem?”

”Har han inga barn?” frågar den andre.

”Jovisst! Men det beror på hur man ser det. Enligt hans uppfattning har han inga. Men känner ni ännu inte till hans historia?! Den känner ju hela världen till – det märks att ni kommer från Lemberg. Då har ni väl inte heller hört talas om den gamles dotter, om den vackra Esther Freudenthal? Det är ju en hel roman, den måste ni få höra!”

Den gamle mannen, vars historia hela världen känner till, befinner sig fortfarande där nere, han lutar sig mot dörren till sitt hus och ser på hur de blommande grenarna i klosterträdgården vaggas för vinden. Vad han tänker på? Inte på sina affärer. Ty hans ögon har blivit fuktiga och under ett ögonblick rycker det till i hans läppar som av återhållen smärta. Han lägger handen över ögonen som om han bländades av solljuset.

Sedan rätar han på sig och skakar på huvudet som om han ville skaka av sig de dystra tankarna. ”Skynda er! Det är snart sabbat!” ropar

han till målaren och går närmare för att besiktiga arbetet. Den lille puckelryggige mannen, iförd en sliten polsk snörpydd rock, har just blivit klar med de båda dörrhalvorna och linkar nu bort till fönsterluckan med färgburken. I klaraste cinnoberrött hade tavlan lyst en gång när tiderna var bättre, och på den hade man kunnat läsa den där enkla vitsen, skriven med vita bokstäver, som finns överallt på utskänkningsställen i de judisk-polska småstäderna: ”I dag mot betalning, i morgon gratis!” Nu är prakten sedan länge borta, orden har blivit oläsliga, och idogt för den lille mannen sin pensel och den saftiga gröna färgen över dem. ”Vet ni, Pani Moschko”, säger han, ”att också detta är mitt verk?” Och han pekar på den smutsiga brunröda färgen från den senaste målningen.

Men Moses tänker väl på viktigare saker och tittar knappt upp. ”Jaså?” säger han sedan likgiltigt.

”Javisst!” fortsätter den lille mannen ivrigt. ”Minns ni inte det? Det var för femton år sedan och just en sådan vacker dag som i dag, då målade jag det. Huset var ännu nytt och jag ännu en ung man. ’Jag är nöjd med er, Janko!’ sade ni den gången. Ni stod framför dörren, jag tror rentav på samma ställe som nu, och bredvid er hade ni er lilla Esterka. Heliga jungfrun! Så vackert det barnet var! Och så hjärtligt hon skrattade när den ena vita bokstaven efter den andra framträdde mot den röda bakgrunden! Hon frågade också genast vad de betydde, det kära barnet! Och tre *theresienzwanziger* gav ni mig för arbetet. Det minns jag ännu alldeles bestämt. Den gången tänkte jag: ’Janko! Detta är ditt sista arbete i Barnow.’ Ty gamle herr von Polanski ville skicka mig till Kraków, till en målarskola. Men snart hade han själv ingenting och senare måste han till och med sälja sin dotter Jadwiga på grund av hunger och törst, och så förblev jag målare. Ja, människan spår och... Det var som tusan! Den gamle har gått sin väg och här står jag och lju-

ger högt bara för mig själv likt en narr. Juden håller säkert på att räkna sina miljoner igen...”

Men Janko misstar sig. I denna stund räknar inte Moses Freudenthal sina skatter. Och oräknade skulle han kanske ge bort dem, om han däri-genom ur sitt liv kunde utplåna den omständighet som gjort honom fattigare och eländigare än tiggaren utanför hans dörr. Han har flytt in i det stora skumma vardagsrummet dit ingen solstråle och inget mänskligt ljud tränger. Här får han kasta sig ner i sin länstol och snyfta ur djupet av sitt hjärta utan att människor frågar honom hur det är fatt, här får han böja sitt huvud och rufsa till håret och pressa händerna för ansiktet. Han gråter inte, han ber inte, han svär inte, men väsende likt ett gällt klagorop hörs det gång på gång genom det öde gemaket: ”Så hjärtligt barnet skrattade!”

Så sitter han länge i skymningen. Därefter reser han på sig och riktar blicken uppåt, inte likt en som bönfaller – nej! Likt en man som kräver sin rätt. ”Min herre och Gud!” ropar han. ”Jag bönfaller inte att hon ska komma tillbaka, ty genom mina tjänare lät jag henne jagas bort från min tröskel; jag bönfaller inte att hon ska bli lycklig, ty hon har syndat alltför mycket mot Dig och mot mig; jag bönfaller inte att hon ska drabbas av elände, ty hon är av mitt kött och blod; jag bönfaller endast att hon ska dö, så att jag slipper förbanna mitt enda barn, att hon ska dö, min Herre och Gud, hon eller jag!”

Och där uppe avslutar distriktsdomaren sin berättelse: ”Vad det blivit av den söta lilla flickan vet man inte. Man tänker inte längre på henne; också den gamle verkar ha glömt historien. Ty de är ett hjärtlöst folk, dessa judar, den ene likaväl som den andre...”

Det är skymning i den lilla staden, men i invånarnas hjärtan är det ljus. Det dystra gettot med alla sina vinklar och vrår strålar i skenet från tu-

sen ljus och tusen glada människoansikten. Som en vanlig, naturlig händelse men samtidigt en hemlighetsfull, ljuv uppenbarelse har sabbaten flyttat in i människors hjärtan och rum och jagat all vardagens mörker och fattigdom på flykten. I dag är varje kammare upplyst och varje bord dukat och varje hjärta saligt. Toraläraren har glömt hungern, vattenbäraren det hårda arbetet, gårdfarihandlaren hånet och slagen och den rike ockraren procenten. I dag är alla jämbördiga och alla är troende, glada, ödmjuka söner till en fader. Det torftiga talgljuset i ljusstaken av lera och vaxljuset i silverkandelabern lyser upp samma bild. Döttrar i huset och småpojkar sitter där tysta och ser på när modern enligt en vacker gammal sed uttalar välsignelsen över sabbatsljuset, från bokhyllan hämtar fadern den stora bönboken och ger den till sin äldste pojke för att denne ska bära den efter honom ända fram till synagogans dörr. Sedan går de ut i gränden; män och kvinnor går var för sig, så som den stränga seden föreskriver. De talar inte mycket med varandra och det lilla man säger sägs allvarligt och lugnt. I dag hörs ingen högljudd klagan och inget jubelrop, ty i deras inre är det sabbat, djup, helig gudstro...

Också i det stora vita huset mittemot klostret strålar sabbatsljuset. Men en främmande hand har tänt dem och ingen from kvinnomun läser välsignelsen över dem. I finrummet står det finaste linnen på borden och dyrbart tungt husgeråd på väggarna, men inget glatt barnaskratt klingar där och inget kärleksfullt ord. Endast de många ljuset knastrar tyst medan de brinner, och det ger en sorgsen ton.

Men den gamle mannen som nu högtidsklädd träder in i rummet är sedan flera år tillbaka van vid ensamheten och de här tonerna, sedan fem långa, evigt långa år. Tidigare har han visserligen ofta varit tvungen att se sig omkring och lyssna om den älskade rösten inte åter skulle höras. Ty det var ju en sådan här kväll som hans barn hade gått ifrån

honom. Men i dag går han raskt igenom rummet, tar ner den tunga skinninbundna boken från bokhyllan och lämnar huset i hast. Eller fruktar han just i dag hågkomstens vålnader som måste framträda för honom ur alla vinklar och vrår i det ensamma, upplysta rummet?!

Om så är fallet är det dåraktigt att vilja undfly dem, Moses Freudenthal! De följer dig hack i häl och omsvärmar ditt huvud, hur snabbt du än ilar genom de trånga, skumma små gränderna. De klingar i dina öron även om du skulle försöka samtala med dem du möter, de står inför din syn även om du aldrig så fromt skulle blicka upp mot de små votivtavlor på gudshusets dörrposter! Och när du går genom raderna och sätter dig på din plats, då faller de helt ihop vingarna ovanför ditt huvud och ser på dig från bokstäverna i din bok och ropar åt dig från de bedjandes röster!...

”Jubla inför Gud! Brist ut i glädje, i jubelklang och sång. Han dömer världen efter sin rätt, folken efter rättvisa!”

”Och den enskilde?” skriker det inom den olycklige mannen. ”Den enskilde – honom krossar han!” Hans ögon vilar på raderna i boken, hans läppar viskar orden i bönen, men han ber inte, han kan inte be! Likt ett spöke vaknar hela hans liv och tränger sig på inför hans ögon, likt ett spöke och ändå med en plågsam gripbarhet och livfullhet...

”Den som inte längre kan be”, sade hans gamle far ofta till honom, och i dag kan han inte låta bli att minnas de orden, ”honom skall man visa bort från den Eviges åsyn.” Ännu kan han mycket klart minnas dagen då han fick höra detta. Den gången var han en pojke på tretton år och hade just fått ta på sig böneremmarna för första gången, som tecken på att han nu inträtt i männens krets. Den dagen öppnade sig livet för honom, inte mjukt och sagolikt som för den här världens lyckliga utan hårt och nyktert som för de andra söner till hans folk. Likt alla andra hade också han så småningom lärt sig att leva för två ting: att bedja och

tjäna pengar. Och när han hade blivit sjutton år, hade fadern kallat in honom i sitt rum och kort och kyligt meddelat att han skulle gifta sig om tre månader och att Chaim Grünsteins Rosele skulle bli hans brud. Han kände inte flickan, han hade bara sett henne två gånger förut men betraktat henne på allvar hade han egentligen aldrig gjort. Men fadern hade valt åt honom och han ansåg det vara rätt och riktigt. Och efter tre månader var Rosele hans hustru...

Lyssna! Jublande, längtande, hjärtegripande inleder försångaren nu den uråldriga sabbatssången: ”*Lecho daudi likras kalle.*” Och i den brusande kören stämmer de andra in: ”*Lecho daudi likras kalle* – kom, o vän, bruden till mötes, låt oss ta emot sabbaten i glädje!”

En sällsam väv i ett folks själ! På gudomen och endast på den överför det all den glöd och sinnlighet det bär i sin själ och sitt hjärta. För samma folk som en gång diktade Höga visan, kärlekens eviga lovsång, och Ruts berättelse, den vackraste idyllen om kvinnlighet, för samma folk har äktenskapet – under den tusenåriga natten, under betryck och oro – blivit en affär, uppgjord för att tjäna pengar och för att inte låta Guds utvalda dö ut. Och de anar inte ens vilken fruktansvärd ogärning som ligger däri.

Inte heller Moses Freudenthal. Han har högaktat sin hustru under alla hennes levnadsdagar, så som också hon troget har stått vid hans sida i vått och torrt. Det vilade en välsignelse över hans verk, och det han företog sig lyckades han med. Med rastlös iver studerade han de kristnas språk och de tyska lagarna; den trettioårige mannen lärde sig likt en pojke. Inte bara pengabegäret drev honom utan också en stolt strävan efter ära och kunskap. Och denna kunskap bar frukt, han blev rik, mycket rik. Adelsmännen och officerarna kom till hans hus och bugade sig för hans pengar; men genom sin stolthet och sin ärlighet tvingade han dem att också buga sig för honom själv. På den tiden av-

undades han av alla, och när han gick förbi viskade de till varandra: ”Det är den lyckligaste människan i hela distriktet.”

Men var han verkligen det?! Varför mörknade då så ofta hans panna, varför grät då Rosele när hon var ensam så att hennes hjärta kunde brista?! Över dessa båda människors lycka – den ömsesidiga aktningen hade vuxit fram först så småningom – låg en tung skugga: deras äktenskap förblev barnlöst. Och eftersom en främmande hand hade sammanfogat dem, eftersom de i djupet av sin själ var främmande för varandra, kunde de inte komma över det, och inom sig fann de ingen motvikt till denna smärta. Den stolte mannen bar sorgen instängd i sitt bröst och såg på, nästan utan att röra en min, hur hans hustru visnade bort. När hans folk talade om skilsmässa, skakade han på huvudet men hans mun fann inte heller något kärleksfullt ord till den olyckliga. Så förflöt långa år. Men en kväll – det var på vintern – när han kom in i rummet och hälsade hustrun med ett ”god kväll”, besvarade hon inte hans hälsning tyst som vanligt, hon såg inte på honom blygt och betryckt som vanligt, hon skyndade emot honom och kastade sig i hans armar som om hon först nu hade rätt att vila vid hans hjärta. Överraskad, därefter med en lycksalig aning, betraktade han hennes upphetsade, högröda ansikte. Sedan grep han tag i hennes hand, drog ner henne på platsen bredvid sig och lutade hennes huvud mot sitt bröst. Deras läppar skälvde, men ingen av dem fann något ord för sin lycksalighet, inget futtigt människoord!

”Lova Gud den högtlovade!” ljuder försångarens röst i den grubblande mannens drömmar. Och församlingen svarar: ”Lovad vare Gud, vår Herre, som skapar dagen och skapar natten, som vältrar ljus framför mörkret och mörker framför ljuset, Han, den allsmäktige, den beständige, härskarornas Gud!”

”Lovad vare Gud!”... Med vilka känslor hade inte Moses Freudenthal stämt in i detta rop den där sabbatsaftonen för tjugotvå år sedan, när han för första gången beträdde Guds hus som far! Hur hade inte hans hjärta blött och jublat, hur hade han inte gråtit av glädje och smärta! Ty visserligen hade en liten dotter fötts åt honom men hans hustru hade dött i samband med den sena och svåra nedkomsten. Undergiven och utan klagan hade hon burit de oerhörda smärtorna, och till och med under hennes sista timmar spred sig ett stilla leende över det bleka ansiktet varje gång hon kunde höra den nyföddas röst. Och under de där plågsamma timmarna hade också de båda makarnas hjärtan, som förblivit främmande under de långa åren av äktenskap, funnit varandra. Han ensam förstod varför hans hustru kunde säga: ”Nu kan jag dö nöjd”, och hon ensam förstod varför han gång på gång böjde sig över hennes hand och snyftade: ”Förlåt mig, Rosele, förlåt mig!” – ”Barnet”, viskade hon, ”ta hand om barnet!” Därefter ryckte det till i henne och hon var död. Och nästa morgon bar de ut henne till ”den goda platsen”. Men han slet sönder sina kläder och tog av sig skorna och satt i sju dagar och sju nätter på golvet i rummet där döden inträtt, så som seden att sörja är i Israel. Han grät inte; torrt och glanslöst stirrade hans öga in i ljusets flamma, ljuset som tänts för den döda och som måste brinna hela veckan så att den hemlösa själen skulle få en vilostad på jorden innan Gud visade den dess plats. ”Han talar med den döda”, viskade hans släktingar skyggt när han om och om igen mumlade för sig själv: ”Nu skulle allt ha kunnat bli bra och nu är du död!” Men hans smärta löstes upp i milda tårar när de kom till honom med barnet och frågade vad det skulle heta. ”Esther”, svarade han, ”Esther som min mor.” Längre höll han sin lilla dotter i sina armar och hans tårar föll på det lilla ansiktet. Sedan gav han tillbaka henne till barnflickan och var från den stunden behärskad och lugn. Så gick sorgetiden över. Rastlöst och idogt som

knappast någonsin förr ägnade han sig åt sina affärer. En ny geist verkade ha kommit över mannen, varje dag medförde djärva företag och nya våghalsiga planer. Det som ingen annan skulle ha försökt sig på, det vågade han, och lyckan stod honom bi. Nu förverkligade han också sin främsta önskan, han köpte den öppna platsen mittemot dominikerna och började bygga ett stort hus där. Så gick dagarna, fyllda av rastlöst arbete, men om kvällarna satt han i timmar vid sitt barns vagga och betraktade de mjuka, ännu ej utvecklade dragen. Och under de första månaderna hörde barnflickan ofta – det fick henne nästan att rysa – hur han till och med steg upp på natten, kurade ihop sig i barnkammaren och blev kvar där länge i mörkret för att stum och orörlig lyssna på det sovande barnets andetag. Dagarna blev till månader och år, lilla Esther växte till sig och var mycket klok och vacker. Hon liknade fadern, hon hade hans svarta lockiga hår, den höga pannan och de fasta slutna läpparna, men ett främmande och rörande inslag i detta trotsiga barnansikte var moderns milda blå ögon. Ofta och länge måste fadern blicka in i dessa ljusa barnaögon. Och i sådana ögonblick omfamnade han väl också sin lilla dotter och tryckte henne till sitt hjärta och gav henne tusen ömma smeknamn; annars var det inte ofta som den allvarlige, slutne mannen visade barnet sin nästan vansinniga kärlek. När Esther hade blivit fem år gammal flyttade de från det trånga huset i judestaden in i det stora vita huset mittemot klostret. Från den stunden började också Moses att sörja för sitt barns uppfostran; dock på sitt vis, eller snarare på det traditionella viset. Esther lärde sig att laga mat, be och räkna; så visste hon tillräckligt för hemmet, för himlen och för livet. Och vad mer skulle fadern ha låtit henne lära sig? Kanske tyska? Tala tyska kunde hon, men att en flicka skulle kunna läsa och skriva på det språket föreföll honom, liksom alla judarna i Barnow, vara en onödig lyx. Han hade lärt sig det för att skriva sina affärsbrev och för att

förstå den civila lagboken; hans dotter behövde ingetdera av detta. Eller skulle hon bli bättre och lyckligare genom mer kunskap? ”Om ett judiskt barn är bra på att be”, säger man bland dessa förmörkade människor, ”så behöver det inget annat för att vara duktigt och glatt!” Och ändå skulle lilla Esther lära sig läsa på tyska och mycket, mycket mer därtill!

”Det var ett svagt ögonblick!” mumlar mannen och reser sig tillsammans med de andra för den långa bönen som man måste läsa stående. ”Ett svagt, dåraktigt ögonblick! Ve mig att jag gav efter, och förbannelse över den som förledde mig till det!”

O, vad du försyndar dig, Moses Freudenthal! Hur olyckan än har luttrat dig och lärt dig att känna ditt eget hjärta, så kan du ännu inte förstå att det var en synd när du ville förvägra ditt barn ljuset och världen och att du gjorde rätt när du i det där ögonblicket samtyckte till att någon annan gjorde dem tillgängliga för henne. O, vad du försyndar dig, gamle man, vad du förhärdar ditt hjärta med själviskhet och oförstånd när du fortsätter: ”Det var min och hennes olycka! Ty från den stunden var hennes sinne förvirrat och bortvänt från mig och min Gud! O, ve, ve den stunden!”

Men det var för tretton år sedan, en mild och ljus sommarkväll. Över husen och torgen låg månskenet, och gatans damm glänste vida omkring, likt matt silver. Moses Freudenthal satt på stenbänken framför sitt hus och grubblade. Han kände sig underligt vek till sinnes; han måste om och om igen, utan att vilja det, minnas sin ungdom och sin döda hustru. Bredvid honom satt hans nioåriga lilla dotter och såg med vitt uppspärade ögon ut i månskensnatten. Då kom en man gående uppför gatan och stannade framför de båda. Moses kände inte igen honom med detsamma, men lilla Esther hoppade upp och jublade: ”Morbror Schlome! Vad roligt att du kommer till oss!” Nu kände också

Moses igen den sene gästen och reste besvärad på sig. Vad ville Schlome Grünstein honom och hur kom det sig att hans barn kände till denne ”meschumed”? Han var hans ungdomskamrat och bror till hans hustru, men sedan mer än tjugo år hade inte Moses växlat ett enda ord med honom. Ty med en meschumed, en avfälling från tron, får den fromme inte ha något umgänge, och en sådan avfälling var Schlome i gettots ögon. Och ändå hade den bleke sjuklige mannen med de mjuka drömmande dragen hela tiden förblivit en jude, han levde stilla och fridfullt bland de andra och använde sin rikedom till att utföra välsignelsebringande och barmhärtiga gärningar. Men skamfläcken och namnet klibbade utplånligt vid honom ända sedan ungdomen.

Då hade märkliga ting skett med honom. Fadern hade bestämt att den blyge och djupsinnige pojken, som enbart levde i sina böcker och endast där visade prov på påhittighet och skarpsinnighet, skulle bli rabbi. Schlome var nöjd med det och studerade så att han nästan förlorade hälsan, och snart överträffade han sina lärare. Ty i den bräcklige pojken brann en förtärande längtan efter kunskap och insikt. Denna längtan blev hans fördärv och hans livs förbannelse. Genom pengar och enträget bönfällande förmådde han ortens kristne skolmästare att i hemlighet och under sena kvällstimmar undervisa honom i den förbjudna, förhatliga högtyskan och i ”kristen visdom”. Om den senare visste emellertid skolmästaren själv inte så mycket och tog därför hjälp av klosterbiblioteket; knappt hade den vilde eleven lärt sig att läsa förrän skolmästaren kom släpande på alla böcker han kunde komma över. Så kom den mogna ynglingen att läsa de mest sällsamma och förvirrade saker huller om buller och ofta förklarade han dem för sig själv på ett nog så sällsamt vis. En dag kom han över en bok som nästan gjorde honom vansinnig. Bokens form och ton var han väl bekant och förtrogen med, de påminde ju om den heliga toran, men andan som drog fram genom des-

sa sidor var en annan, en – blodet frös till is hos ynglingen – mildare och mjukare. Ty denna bok var Nya testamentet. En vårvind tycktes fläkta emot honom från denna bok och ändå reste sig håret på honom av förskräckelse. Detta var alltså de kristnas avgudalära, och så hade den mannen levt och verkat som hans fäder hade korsfäst och från vars bild han än i dag med hat och förakt lärdes att vända bort sitt ansikte! Slaget var alltför hårt, Schlome blev allvarligt sjuk och låg långa veckor i hög feber. Den omtöcknade grät och talade ofta och mycket om den bleke nazarén och korset och den där boken. Förfärad hörd föräldrarna och grannarna detta; de forskade efter orsaken och upptäckte till slut de hemliga studierna. Snart gick det hemska ryktet genom gettot att Schlome velat bli en kristen och att Gud därför tuktat honom genom att göra honom vansinnig. Men ynglingen tillfrisknade och syntes åter bland sina trosbröder, ännu blygare, ännu blekare, ännu mer nedstämd än tidigare. Vad som rasade och kämpade i hans inre fick ingen veta, men varje barn på judegatan kallade honom Meschumed och visste att berätta att han under helig ed svurit inför sin far att han skulle förbli jude, om fadern gick med på två saker: att han skulle få köpa och läsa alla böcker han ville och – att han skulle få förbli ogift. Och han höll sitt löfte, även efter det att föräldrarnas död gjort honom rik och oberoende. Så levde han sitt liv i det trånga mörka gettot. Han hade bara en vän, David Blum, sjukvårdaren, också han en olycklig människa med ett sällsamt öde. Men denne vän vann han sent och förlorade tidigt; David Blum dog, om det var i sviterna av nervfeber eller på grund av krossat hjärta gick knappast att avgöra. Meschumeden sörjde honom djupt och förlusten vållade ett djupt sår i hans redan så glädjefattiga liv; det var som om en bit av hans eget hjärta hade fallit ner i en tidig grav. Och ändå hade inte endast de bådas öden utan också deras natur varit i grunden olika: David stark och högtsträvande men svårtillgänglig och

drömmande och därför för alltid krossad när han väl drabbades av ödets slag; Schlome svag och mild, en tåligt lidande person som kan böjas men inte krossas av ödet. Så levde han vidare, mitt bland människorna och ändå fruktansvärt ensam; till och med de fattiga mottog välgärningarna ur hans hand endast med tvekan. Och ändå älskade han alla människor och mest av alla barnen, de enda som besvarade denna kärlek även om också de, av rädsla för föräldrarna, endast sällan kunde umgås med honom. Lilla Esther, hans döda systers enda barn, älskade han fullkomligt, nästan avgudade, och också hon var mer innerligt fäst vid honom än vid den allvarlige, slutne fadern.

Detta var mannen som kom till stenbänken där Moses Freudenthal och hans dotter satt den där månskenskvällen. ”Jag måste få tala med er, svåger”, sade han när denne betraktade honom kyligt och frågande. Och sedan, efter det att barnet på hans begäran gått och lagt sig, upprepade han än en gång: ”Jag måste få tala med er, om många och viktiga saker. Sätt er bara bredvid mig, ni kan våga er på det nu, inte en levande själ syns längre till på gatan...” Moses satte sig tvekande ner. ”Det gäller barnet”, började meschumeden. ”Saken har tyngt mitt hjärta länge, och eftersom jag just gick förbi och kände igen er så kunde jag inte skjuta upp det längre. Se, svåger, ert barn växer praktfullt till sig. En gång kommer hon att bli mycket vacker men vad mer är: redan i dag är hon mycket snäll och så klok att man måste häpna med tanke på hennes ålder. Ni vet knappast vilka frågor barnet ställer och hur sällsamt hon ordnar allt i sitt huvud; ni vet det knappast, svåger!” – ”Och hur kommer det sig att ni vet detta?” avbröt Moses honom och rösten lät hård och vass. ”Har jag gett er min tillåtelse...” Men den andre höjde avvärjande handen. ”Inte så, jag ber er, inte så! Jag skulle kunna svara er trotsigt att Esther är min systers barn och att jag är i min fulla rätt och har goda skäl att bry mig om och älska er dotter. Men jag kan inte

och vill inte tala så; trots och vrede har skilt oss åt länge nog. Och till och med om ni sade till mig att jag är en främling i ert hus, en främling eller att jag av egen förskyllan gjort mig främmande, så skulle jag inte svara något på det. Ty för att ha någon kär krävs ingen släktskapsrätt, och världen är inte så full av kärlek att man behöver undanbe sig den. Men – ni menar emellertid något annat! Ni fruktar att ert barn ska ut-sättas för fara när det är tillsammans med mig. Det ni tillåter var och en av era tjänare, det tror ni inte att ni kan tillåta mig. Och därför måste jag fråga er: Svåger, håller ni mig för mindre god än den ringaste bland era tjänare?!” Han slutade att tala, men Moses svarade inte. Den hårde mannen hade blivit sällsamt berörd av att åter höra rösten som en gång, i hans ungdom, hade talat så gott och trofast till honom. Men han skakade det av sig, och när Schlome upprepade sin fråga svarade han kyligt och allvarligt: ”Mina tjänare är fromma och håller fast vid fädernas tro.” Han uttalade orden för sig själv och tittade inte upp, annars hade han blivit tvungen att se den smärta och bitterhet som ryckte kring den andres läppar. Men det var inget bittert ord som kom från dessa läppar. ”Hör på, Moses”, sade han och tog ett djupt andetag, ”ett gott ord står skrivet: ’På deras frukt skall ni känna igen dem!’ Och mitt liv ligger synligt inför era såväl som alla andras ögon. Jag var fruktansvärt ensam, undviken av människor och bortglömd, men av hela min själ har jag bemödat mig om att länka samman detta liv med dem som finns runtomkring mig. Jag har bemödat mig om att det skulle vara till så stor nytta som det någonsin kunde efter det som skedde en gång. Ni är den första personen – och ni kommer att förbli den ende – som jag säger detta till: jag vet att jag har gjort vad jag kunnat inom det område man kallar välgörenhet och som emellertid borde kallas människoplikt. Därför har jag visserligen inte levt något lyckligt och gott liv, men döm, svåger, döm om det vittnar om försyndelse och dårskap?” Moses strök

sig med handen över pannan och ögonen som om han måste tänka sig för innan han kunde svara. Därefter sade han med mildare röst: ”Att döma ett helt liv, och döma rättvist, det kan ingen människa göra, det kan endast Gud den allvetande. Jag vill tro att det är så som ni säger, och det är väl för er om det är så. Då kan ni lugnt invänta den stund då Gud ska döma er. Men –” avbröt han sig och fortsatte sedan nästan blygt – ”tror ni också på Gud?!” – ”Ja!” svarade Schlome och lyfte sitt huvud. ”Ja! Jag tror på honom. Jag sökte honom när jag var en pojke och jag trodde att han var en vredens och hämnens Gud och ljus och tillflyktsort åt endast ett folk; jag sökte honom i min ungdomstid och trodde att han var en kärlekens och förbarmandets Gud men ändå nådig endast mot dem som ärar honom enligt en bestämd form och bestämda regler. Men senare fann jag honom och kände igen honom: han är inte en vredens och inte en förbarmandets Gud, han är en rättvisans och nödvändighetens Gud. Han finns och han finns för alla, också för dem som förnekar honom!” Upprörd hade han rest på sig, och när han stod så i månskenet framför Moses kände sig denne sällsamt gripen; han tyckte att mannens ansikte lyste. Han förstod inte vad som hände med honom, han var tvungen att titta på bilden av den korsfäste som fanns där borta i klosterträdgården och som i det starka ljuset skarpt avtecknade sig mot den mörka natthimlen. ”Och han där?” måste han fråga och blev nästan förskräckt när han sagt det. ”Han där”, svarade meschumeden, och rösten lät underbart vemodig och mjuk, ”han där var en ädel och stor människa, kanske den bäste som någonsin vandrat på jorden. Men han är död och hans ande är död, död också i dem som kallar honom sin förlossare! Dåraktiga människor – endast genom sig själv blir människan förlöst, genom sig och i sig...” Han tystnade, också Moses teg. Så satt de båda männen stumma bredvid varandra en stund, var och en sysselsatt med sina tankar. Sedan frågade Moses:

”Och vad vill ni göra med barnet?” – ”Jag vill bli hennes lärare”, svarade Schlome, ”ty jag har fäst mig mycket vid henne under de sällsynta stunder jag kunde tala med henne. Och tro mig, det är inget vanligt barn! O, om det ändå vore en pojke! har jag ofta varit tvungen att tänka, men sedan strax igen – ni vet kanske varför – att det är bra att det är en flicka. Ty i detta barn lever en stark hunger efter kunskap och ett sällsamt anande av ljuset...” Men den andre avbröt honom avvärande: ”Ni drömmer, Schlome! Esther är knappt nio år gammal, och jag, fadern, har aldrig märkt något sådant.” – ”Eftersom ni inte vill se det”, blev svaret, ”eller, förlåt mig, inte kan se det! Ni anser det vara drömmier eller dumheter, eller menar att det tillhör barnets natur. Jag vet emellertid vad det innebär att bära en sådan längtan i ett ensamt ungt hjärta. Tro mig, det skulle vara en försyndelse om ni lät förstöra allt som spirar där. Och därför ber jag er: låt mig bli Esthers lärare!” Och återigen blev de två männen tysta en lång stund. Sedan svarade Moses till slut: ”Jag kan inte, svåger, jag får inte även om jag skulle vilja. Det är inte på grund av er som jag måste säga detta; om er vill jag tro allt gott och likaså om det som ni skulle lära barnet. Men det passar inte min dotter. Hon ska förbli ett enkelt judiskt barn; jag vill ha det så och så ska det bli. Varför ska hon erfara det som är främmande, som kan väcka längtan och sorg i hennes hjärta? Mitt barn ska bli en from, enkel kvinna; det är det bästa för henne och just därför vill jag ha det så. Att hon får en rik, ansedd man, det har jag sört för.” – ”Ja!” svarade meschumeden, och för första gången under detta samtal lät hans röst bitter och sträv. ”Ja! Ni är mycket rik och har rätt: så har ni också sört för en rik svärson. Flickan är nu nio år gammal; om sex, sju år kommer ni att välja ut den rikaste och frommaste ynglingen i trakten, eller också en änkeman, om han är ännu rikare och frommare. Hon kommer dock inte att känna honom men det gör ju inget, efter bröllopet har hon tillräckligt

med tid för det! Sedan kommer hon kanske att frukta eller hata honom, eller han kommer att vara likgiltig för henne. Men inte heller det gör något! Ty vad behöver en judisk kvinna kärleken till?! Bara för att älska Gud och sina barn och – o, det får jag inte glömma! – sin lilla rike-dom!” – ”Jag förstår er inte”, sade Moses dröjande, liksom förvånad. ”Ni förstår mig inte?” ropade den andre och reste upprörd på sig. ”Så kan ni tala? *Ni?! O, svåger – tänk på min syster!*” Moses Freudenthal ryckte till likt ett villebråd som träffats av ett skott i hjärtat. Han ville ge ett vredgat svar, han ville visa bort den främmande förmanaren från sin tröskel. Men han förmådde det inte. Han måste böja sitt huvud inför den föraktade och avvisade mannens blick; efter en lång kamp måste han, i det att han tog ett djupt andetag, tyst säga: ”Det var inte min skuld!” – ”Nej”, sade meschumeden och hans röst lät åter mild och lugn, ”nej, det var inte er skuld, det var er och min fars skuld. Men det som ni gör mot ert barn, det bär ni ansvar för, endast ni!” Och när den skakade mannen inte förmådde svara, fortsatte han: ”Förhärda inte ert hjärta, så att ni inte försyndar er. Tänk på ordet som står skrivet: ’Ge att dricka åt dem som törstar!’ Svåger, får jag visa ljuset och livet för ert törstande barn?!” Inte heller på detta hade han förmått svara något, men nästa dag spreds den sällsamma, nästan otroliga nyheten i gränden att Moses Freudenthal hade försonat sig med Schlome, meschumeden, och till och med anförtrott sitt enda barn åt honom.

Detta var den stund som den ensamme gamle mannen i synagogan erinrar sig, som han förbannar ur djupet av sin själ. Och minnet av den stunden följde honom också när han nu reste sig tillsammans med de andra bedjarna och gick ut i den ljusa vårnatten. De trånga gränderna var fulla av liv; ur fönstren föll ett klart ljus; i dörrarna till husen stod barnen och flickorna och väntade på sina föräldrar. Den olycklige mannen utmålade för sig själv i ett grymt självplågeri hur fint det skulle

vara om han gick hem tillsammans med svärsonen och dottern och om barnbarnen nu jublande tog emot morfadern där hemma. Varje barnskratt, varje välkomsthälsning gick som ett svärd genom hans hjärta. Ack, man borde kanske inte döma honom alltför hårt när han stannade upp och dovt och tyst sade för sig själv: ”Om Gud är rättvis, då kommer han att straffa den som har förlett mitt barns hjärta, och den som har öppnat hennes öra för förförarens ord!”

Då kände han att någon rörde vid hans axel och han vände sig om och vek förfärad undan som om han hade fått syn på ett spöke. Hans bröst flämtade, hans ögon glödde, hans hand knöt sig. Framför honom stod mannen som han hade förbannat, en sjuk, gammal, bruten man – Schlome, meschumeden.

”Jag måste få tala med er!”, sade han till Moses. ”Jag har ett brev...”

Men denne ryckte häftigt till av vrede och smärta: ”Tig, du eländige! Jag vill ingenting höra!”

Människorna samlades kring de båda männen.

Meschumeden gick närmare och upprepade: ”Jag måste få tala med er. Skäll på mig, men lyssna på mig. Hon är...”

Men längre hann han inte. Likt ett hetsat villebråd ilade Moses bort, genom de trånga gränderna och över salutorget, tills han stod framför sitt hus. Halvt svimfärdig sjönk han ner på stebänken vid dörren. Här väntade han tills han andades lugnare, tills pulsen inte längre slog så häftigt. Då tyckte han sig höra sitt namn nämnas någonstans ovanför honom. På andra våningen lyste det i fönstren och de var öppna på vid gavel; högljutt skratt hördes därifrån. Distriktsdomarens hustru hade i kväll sin mottagning. Och nu hörde han det en gång till, alldeles hörbart: hans namn och sedan en våldsam skrattsalva. Men den gamle mannen tog ingen notis om det, han gick in i rummet och sköt ifrån sig maten och drycken som den gamla tjänarinnan ställde fram åt honom.

”Hon är död”, ringde det oupphörligt i hans öron och i hans hjärta, ”hon är säkerligen död!” Så satt han full av vilda, dunkla, motstridiga tankar i det ensamma, upplysta rummet. Det var mycket stilla runt honom; endast de många stearinljusen knastrade tyst medan de brann, och det gav en sorgsen ton...

Distriktsdomarens hustru hade i kväll sin mottagning. I rummet intill spelade herrarna whist och tarok, kanske också något litet, harmlöst hasardspel. I salongen satt damerna kring det stora tebordet, med väldiga koppar i händerna, åt stora mängder bakverk och hade mycket roligt. Endast den tjocke godsförvaltaren tjocka hustru var förargad. Annars var det hon, den förnämsta i sällskapet, som angav tonen; men i dag hade spiran ryckts ur hennes händer av hustrun till den kunglige och kejserlige fattiglappen, den nye aktuarien. Ty fru Emilie kom från huvudstaden, från Lemberg, och hade tagit med sig de senaste modeflugorna och skandalhistorierna. Som tack berättade man för henne historierna från den lilla staden, framför allt sådana där de damer som för tillfället inte var närvarande var inblandade. Men detta var uttömt efter en stund, det var få som fattades. Då kom fru Emilia på den lyckosamma idén att fråga hur det låg till med den där märkliga historien som herr distriktsdomaren i dag hade berättat för hennes make. ”Det kan jag redogöra för från den säkraste källan”, svarade distriktsdomarens hustru ivrigt. ”Vi har bott i huset i tolv år, och allt har utspelats inför mina ögon. Det är mycket intressant, till och med en vacker husarofficer är inblandad – knappt ens i Lemberg skulle ni ha kunnat få höra något sådant.”

Och hon berättade: ”Alltså, ni förstår, det handlar om Esterka, den gamles dotter. När vi flyttade hit var hon tio år gammal, rätt storvuxen för sin ålder, med svart hår och stora blå ögon. Hon sågs inte till särskilt

mycket, och hon hördes knappast alls; hela långa dagen och ofta till inpå natten satt hon böjd över sina böcker. Min Malvina var ungefär lika gammal och bjöd ofta hem henne för att leka. Men den lilla högmodiga judeflickan ville inte veta av det, så tokig var hon i att lära sig. Den skyldige till denna dåraktighet var också en dåraktig människa, hennes morbror Grünstein. En vild, hemsk människa, varken jude eller kristen, helt gudlös – det sägs att han kan frambesvärja döda. Verkligen, döda ur gravarna! – Det var Esterkas lärare. Han måste verkligen ha lärt henne fina saker, efter tre år var hon lika dåraktig och lika gudlös som han. Så till exempel var hon hos oss en gång på högsommaren, i augusti, en mycket kvav eftermiddag. Hon var nämligen mycket duktig på att brodera och hjälpte min Malvina att göra klart ett arbete. Då drar molnen ihop sig, ett fruktansvärt åskväder bryter ut; det dundrar, blixtrar och haglar, som om jorden höll på att gå under. Min flicka, som gudskelov fått en kristen-katolsk uppfostran, börjar att be högt men judinnan förblir helt lugn. 'Esther', frågar jag, 'fruktar du inte Guds straffdom?' – 'Åskvädet är ju inte alls det', svarar den näsvisa flickan. 'Jaha, och vad är då blixten?' – 'Elektrisk urladdning', svarar hon. 'Är du alltså inte rädd för blixten??' – 'Jodå, eftersom vi inte har någon åskledare på huset!' Sådant gudlöst prat kan jag inte tolerera när Malvina hör på, och därför ropar jag strängt: 'Du är ett gudlöst barn; kom ihåg det, Gud styr blixten!' – 'Varför', frågar därpå den uppnosiga lilla jäntan, 'slog då blixten förra sommaren ner på Berisch Katz, den fattige gårdfarihandlaren, på ett öppet fält? Han var en mycket from man och hans barn hungrar nu.' Jag svarar inget på det, men nästa dag när jag möter den gamle Moses återger jag hela samtalet för honom. 'Barnet har redan en fin bildning', säger jag avslutningsvis, 'och om det fortsätter så, kan den bli ännu finare.' – 'Det ska inte fortsätta på det viset', svarar han dystert, 'jag har länge varit besluten att sätta stopp för det

hela och det som hände i går är droppen som får bägaren att rinna över.' Och verkligen – han höll sitt ord. Han tog ifrån Esther alla hennes böcker och satte henne i affären att snurra strutar och väga socker; men Schlome jagade han ur huset.

Detta var på sommaren för nio år sedan. Och på hösten, en sabbats-eftermiddag, kommer Esther till min dotter och ber och gråter och bönfaller att vi ska låna henne en tysk bok, annars måste hon dö. För den gamle hade tagit ifrån henne alla böcker och höll henne dessutom under så sträng uppsikt att hon omöjligen kunde skaffa sig några. Men han tillät henne att umgås med oss. Det var naturligtvis en ära för honom, och han visste också att jag är en kvinna med principer. Alltså, som sagt, flickan bönfaller och gråter och klagar så hjärtegripande att jag blir rörd. Och så lånar jag henne vad vi råkar ha av tyska böcker hemma: Heines *Resebilder*, Klopstocks *Messias*, *Kejsar Josef* av Louise Mühlbach, den nya *Pitaval*, Eichendorffs *Dikter* och Paul de Kocks romaner*. Och hon läste alltihop, så som en hungrig varg slukar ett lamm, i affären när fadern var ute och sedan om nätterna. Det var bara den första romanen av Paul de Kock som till en början gjorde henne betänksam och hon lämnade tillbaka boken till mig – jag skulle välja ut något annat. Men jag hade inte tid just då och sade till henne: 'Läs på bara, du kommer att tycka om det.' Och hon tyckte verkligen om det, för den andra romanen kom hon inte tillbaka med, och när hon hade tagit till sig den tredje ville hon bara läsa den författaren. Och det kunde jag stå till tjänst med, vi har samlingsutgåvan. Under vintern slukade hon de 180 små volymerna. För, det måste ni medge, de här judeflickorna saknar ju i grund och botten all moralisk känsla!"

* Paul de Kock (1793-1871): fransk författare som skrev lättsamma romaner om medelklassens erotiska liv. Öa.

Damerna instämmer ivrigt. Utom godsförvaltarens hustru. Ty denna kvinna är mycket tjock, och spirituellt är hon inte heller, men hon har ett gott hjärta. ”Det var inte rätt!” säger hon mycket högt och mycket allvarligt. ”Ni har ådragit er en svår skuld!”

Distriktsdomarens hustru tittar förvånad på henne. Om hon inte vore en hövlig kvinna, en kvinna av värld och därtill värdinna, så skulle hon le hånfullt och rycka på axlarna. Men nu nöjer hon sig med att urskulda säga: ”*Mon Dieu!* Det rör sig ju bara om en judinna!”

”Bara en judinna!” upprepar de andra i kör högljutt och tyst. Det fnittras mycket också.

”Bara en judinna!” hörs det också från en allvarlig, djup mansröst som blandar sig i den kvinnliga diskanten. Spelandet i rummet intill är avslutat, herrarna har kommit ut till damerna. ”Ni misstar er storligen, fru godsförvaltarinna.” Det är den lilla stadens läkare som sade detta, en lång och ståtlig man. Han är själv jude. Man hatar honom för hans tro, man fruktar honom för hans sarkasm. Men på grund av hans ställning måste man ändå tolerera honom i detta sällskap, som han måste uppsöka eftersom han inte har något annat i den lilla eländiga landsortsstaden. ”Ni misstar er”, upprepar han. ”Ni förmår ännu inte frigöra er från fördömen som råder i ert tyska hemland och som innebär att man ser människan också i en jude. Åh, att ni fortfarande inte kan anpassa er till uppfattningarna som råder här på orten!”

”Håna ni bara”, sade värdinnan ivrigt. ”Jag hävdar ändå: det finns mycket lite av moralisk känsla hos de obildade judinnorna!”

”Ja!” lyder det torra svaret. ”I synnerhet när man bildar dem med hjälp av Paul de Kock. Men jag ber er, låt inte mig störa, fortsätt ni.”

Och distriktsdomarens hustru fortsätter:

”Ja, var var jag?! Just det! – Alltså, följande vår var hon klar med alla mina böcker av Kock. Några andra tyska böcker hade jag inte. Då

bönade och bad hon ända tills jag började abonnera i lånebiblioteket i Tarnopol åt henne. Jag gjorde det inte gärna, det innebar mycket krångel, men hon bad så enträget, min Gud, att jag skulle ha varit tvungen att ha ett hjärta av marmor. Och då läste hon alla böckerna så som de stod i katalogen, från About till Zschokke. Den gamle hade ingen aning om detta, han har heller aldrig fått veta det. Hon läste nämligen bara om natten i sitt rum. Men hennes ögon skadades inte av denna ansträngning. Hon hade de vackraste, klaraste ögonen, stora, blå, blå som himlen. Och en gestalt som en drottning, slank, stolt och ändå frodig. Kort sagt, hon var en vacker, sagolikt vacker flicka. Men överspänd och förärvad, en romantika. När den gamle – hon var sexton år gammal – valde ut en brudgum åt henne, en son till Moschko Fränkel i Chorostkow, en helt frisk judepojke i hennes ålder, då förklarade hon att hon hellre ville dö än gifta sig med honom. Men vår Freudenthal där nere är inte en människa som tillåter att någon skämtar med honom. Förlovningen firades ändå och den vackra Esther satt där under festen blek och darrande likt en dödssjuk. Ni förstår, jag har inte direkt något blödig hjärta men när jag såg Esther den gången – jag hade gått ner eftersom jag var nyfiken på ceremonin – då kände jag nästan medlidande med flickan. ’Varför tvingar ni er dotter?’ frågade jag den gamle. Men han blev nästan ohövlig och svarade: ’Ursäkta mig, men det förstår ni inte; hos oss går detta helt annorlunda till jämfört med hos er. Hos oss är inte ägget klokare än hönan. Och sedan känner vi gudskelov inte heller till dumheter som kärlek och liknande. Hos oss är det bara två ting som räknas vid äktenskap: hälsa och pengar. Och det föreligger här. Esther har sin egen vilja såtillvida att bröllopet kommer att äga rum först om ett år. Till dess kommer hon att lära sig att foga sig. En hel del förändras på ett år.’

Den gamles ord besannades; det var verkligen en hel del som förändrades under året, i synnerhet vad den vackra Esterka beträffar, men på ett helt annat sätt än han hade menat. Ni förstår, vår doktor här anser att jag är en judefiende, men jag är likväl rättvis och säger: till det yttre hade flickan dittills uppfört sig mycket präktigt även om hon var fördärvad i sitt inre. Och ändå hade frestelsen varit mycket stor. I hela distriktet kände man till henne, i hela distriktet kallades hon bara den 'vackraste judinnan'. Vårdshuset och vinstugan här nere hade vid den tiden fler gäster än vad ägaren fann önskvärt. När de unga adelsmännen kom till distriktets förvaltningsmyndighet, avsatte de inte *en* rättgångs dag utan tre; de ogifta ämbetsmännen vid domstolen och skattekontoret satt av sina tjänstgöringstimmar i vinstugan, och husarofficerrarna – ja, de hade rentav sin fasta garnison där. Alla intresserade de sig för Esther men hon intresserade sig inte för någon. Hon träffade sällan gästerna, det såg hennes far till. Om hon emellanåt mötte dem, så besvarade hon hövligt deras hälsning. Men allt det plumpa och fina smickret bet inte på henne, som vore hon döv, och om någon ville träffa henne på ett otillbörligt sätt, så fick han utstå en kuriös behandling. Det vet den unge baron Starsky av egen erfarenhet – ni känner kanske honom – den långa blonde mannen som råkade ut för den märkliga historien med grevinnan Jadwiga Bortynska. Nåväl, honom träffade hon en gång just när han kom ut ur vinstugan, överförfriskad. Han kommer att minnas detta möte, han har det att tacka för den mest rungande örfilen i sitt liv.

Men efter hennes förlovning blev det annorlunda. Inte så att hon skulle ha blivit vänligare gentemot alla. Men mot en blev hon det, mer än nödvändigt. Det var ryttmästaren greve Géza Szapany från Württemberg-husarerna. Han var ingen vanlig man, denne ryttmästare, verkligen inte! Lång, slank, med mörkt hår, intressanta svarta ögon och en

alldeles förtjusande liten mustasch. Jag förskönar honom inte, vår väninna Hortensia kan bekräfta det, hon har också känt honom..."

Fru Hortensia, hustrun till distriktsassistenten*, en yppig blondin, blir blodröd och kastar en giftig blick på sin "väninna", värdinnan. Därefter säger hon så likgiltigt hon kan: "Jag minns, han var en vacker man."

"Vacker?" frågade hon som berättade. "Skön var han, mycket skön. Och så intressant! Och det fina uppträdandet! Jag ska säga er att han förstod sig på kvinnor, han hade förstås också redan tillräckligt med erfarenhet. Också den sköna Esterka visste han snart att fånga. Han närmade sig henne nästan blygt; han gav henne ingen komplimang, det gjorde omedelbar verkan. Och i övrigt var hon ju, som sagt, förstörd i sitt inre och överspänd. Ja, och historien utvecklades. Först enstaka träffar, sedan många, först få ord, sedan många, först en kyss, sedan oräkneliga... Det var mycket lustigt!"

Också sällskapet är av den åsikten. Damerna fnittrar och herrarna skrattar. Endast en dam fnittrar inte; den präktiga, tjocka tyska kvinnan i soffans hörn.

"Ni förefaller inte tycka att historien är så lustig?" frågar hennes granne, läkaren, henne.

"Nej!" svarar hon. "Det är ju i grunden sorgligt, den stackars flickan var ju bara ett offer!"

"Ja!" säger läkaren och hans röst darrar. "Hon var ett offer! Men inte ett offer för den sköne ryttmästaren, inte heller för vår kära värdinna här. Saken ligger djupare, mycket djupare. På samma sätt som halvågern är kusligare än natten, så är halvbildningen mer fördärvlig än okunskapen. Okunskapen och natten omsluter ögat och fjättrar foten vid jordtorvan; kunskapen och dagen öppnar ögat och låter oss gå framåt i glädje; men den halva kunskapen och halvdagern tar bara bort bin-

* På tyska: "Bezirksadjunkt". Öa.

deln till hälften från vårt öga och låter oss vandra in i det ovissa och – snava! Stackars barn! Man har ryckt bort henne från den rena källan, men hon var törstig och hon drack från en pöl. Stackars barn! Hon...”

Men en ganska tydlig gäspning får den talande att tystna. Ty den tjocka kvinnan är en bra kvinna men spirituellt är hon inte och obegrip- ligen tal lyssnar hon inte gärna på. Distriktsdomarens hustru fortsätter emellertid att berätta under tiden:

”Så lyckades greve Géza snart förmå henne till allt. Och när han omplacerades till garnisonen i Marburg så följde hon med honom också dit. När Moses en fredagskväll – just som i dag – kom hem så fann han boet tomt. Där nere var det bara oväsen, ett skrikande, gråtande och letande – det går inte att beskriva med ord. Min man gick ner dit; Mo- ses rasade som ett vilt djur; det är fem år sedan nu men jag kommer inte att glömma den natten...”

Också under de närmaste dagarna var det mycket hemskt. De beted- de sig just så som om Esther hade dött. Affärerna och vinstugan stäng- des, tavlorna i huset hängdes för med svart tyg, speglarna vändes mot väggen. I ett hörn av hennes rum brann ett litet ljus under sju dagar och sju nätter, och lika länge satt Moses barfota, med sönderriven klädnad, på golvet i det där rummet. Jag vet inte om det är sant men söndagen därpå lär judarna till och med ha burit den tomma kistan till begravn- ingsplatsen och där fyllt igen en tom grav. Men på den åttonde dagen reste Moses på sig och ägnade sig lugnt åt sina sysslor. Har man sett på maken – en sådan jude! Han kom till och med till oss samma dag för att kräva oss på hyran; jag kände knappt igen honom, han hade blivit grå under veckan. Han var alldeles lugn och samlad och nu verkar han helt ha glömt sin dotter. För juden är ju pengarna som bekant kärare än det egna barnet!”

”Och har man aldrig hört av Esther igen?” frågar den tjocka frun.

”Jo, en gång. Men det är osäkert. Den lille löjtnanten Szilagy – ni känner den dumme lögnaren! – som var på semester i Ungern, berättar att han sett greven tillsammans med Esther i en loge på Nationalteatern i Pest*. Men den lille mannen ljuger alltid. Det kan också ha varit någon annan söt flicka.”

”Vet ni, mina damer”, nu är det fru Emilie, den bildade frun från Lemberg, som tar till orda, ”vet ni vad historien påmint mig om?! Om ett mycket lustigt teaterstycke som jag såg en gång i Lemberg. Det är översatt från engelskan, av en viss... åh, dessa engelska namn...”

”Kanske Shakespeare?” hjälper läkaren henne.

”Shakespeare”, upprepar distriktsdomaren, ”det är en tämligen känd diktare.”

”Ja, en ganska stor talang!” säger doktorn, allvarlig som graven.

”Just det, Shakespeare!” fortsätter fru Emilie. ”Och stycket heter: *Köpmannen i Venedig*. Där förekommer en jude – han heter Shylock – också hans dotter blir bortförd och också för honom är pengarna kärare än hans barn! Och nu föreslår jag att vi från och med i dag inte längre nämner Freudenthal vid hans namn utan –” den talande gör en konst- paus – ”Barnows Shylock!”

Och aktuarien är stolt över sin spirituella hustru, och herrarna skrat- tar och damerna fnittrar och till och med godsförvaltarens tjocka hustru ler:

”Ha! ha! ha! Barnows Shylock!”

Morgonen därpå skrattade de inte längre. Hädanefter skrattade de heller aldrig mer åt Shylock. Inte de och inte någon annan människa heller.

Denna morgon, sabbatsmorgonen, hade med sitt matta ljus belyst någonting fruktansvärt. Det var en fuktig, dimmig, ovänlig morgon.

* Donau delar Budapest i en västlig sida, Buda, och en östlig, Pest. Öa.

Efter midnatt hade blåsten, som börjat svagt och därefter tilltagit i styrka, drivit samman moln, tunga svarta moln som dolde månen och sänkte sig över den öde trakten. Därefter hade vinden tystnat och molnen sjunkit allt mer; till slut hade de täckt slättlandet och den dystra småstaden som tät och kall dimma.

I de små husen sov alla. Inget steg hördes i de trånga gränderna. Endast hundarna vakade på gårdarna och nattvakten framför rådhuset. Denne stadens värdige tjänare sov inte, sin vana till trots, eftersom hundarna inte lät honom sova. Dessa skällde oupphörligt. Först hundarna vid infarten till den lilla staden, därefter dominikanernas jättstora gårdshund, slutligen Moses Freudenthals svarta "Britan". Därav drog den erfarna mannen slutsatsen att en främmande man förmodligen gick genom gränden, förbi klostret och i riktning mot judens hus. Men det föll honom inte in att titta efter. Dimman gjorde natten mycket mörk, gränderna hala. Och stadens tjänare stannade kvar i sin nisch framför rådhuset. "Britan skäller tillräckligt högt", tröstade han sig, "juden kommer att höra det."

Han misstog sig inte. I Freudenthals hus hörde man det ilska skällandet. Den gamla tjänarinnan vaknade av det och steg upp för att se efter eller väcka drängen. När hon gick förbi herrns rum såg hon ljus tränga ut genom dörrspringan, och vid ljudet av hennes steg kom den gamle Moses själv ut. Han var klädd; uppenbarligen hade han ännu inte gått och lagt sig, trots att klockan närmade sig två på morgonen. Han såg också mycket trött ut. "Gå och lägg er igen", sade han till den gamla kvinnan, "jag ska själv se efter."

I samma ögonblick gav hunden åter till ett högt skall, sedan förvandlades skällandet till ett glatt gnällande. Man hörde hur det stora djuret hoppade hit och dit och krefsade på dörren. Det hade uppenbarligen känt igen besökaren och försökte nu komma till honom.

Den gamle mannen var likblek. "Vem kan det vara?" mumlade han. Sedan gick han med vacklande steg ut i farstun. Tjänarinnan ville följa med honom. "Gå tillbaka!" ropade han häftigt åt henne. Något stearinljus tog han inte med sig, det var ju sabbat. Så famlade han sig fram i mörkret mot ytterdörren.

Tjänarinnan blev stående och lyssnade. Hon hörde hur hunden sprang fram till mannen och sedan återigen mot dörren med samma vilda glada gnällande. Sedan hörde hon Moses ropa och fråga vem som var där utanför. Det blev helt tyst; endast hunden gav till ett kort skall. Moses ropade ännu en gång. Då kom ett svar utifrån. Tjänarinnan förstod inte ordet; för henne lät det som ett klagorop. Den gamle mannen måste ha förstått ordet. Han öppnade dörren, steg ut och stängde dörrhalvan efter sig. Hunden hade förmodligen slunkit med ut; tjänarinnan hörde hans genomträngande skällande endast dämpat.

Sedan kunde man höra Moses röst; han talade mycket högt och häftigt. Det lät som skällsord och därefter som en högtidlig förbannelse eller besvärjelse. Men ordens betydelse kunde inte den gamla kvinnan uppfatta... Inget dödligt öra har uppfattat orden som Moses Freudenthal uttalade till den varelse som den där hemska natten bultade på hans dörr.

Efter en ängslig minut hörde den gamla kvinnan hur det knarrade till i en av dörrhalvorna, Moses återvände. Han återvände ensam; också hunden hade blivit kvar där ute. Sedan var det tyst en kort stund, och därpå hörde tjänarinnan en tung duns. Hon grep tag i ett ljus – vad brydde hon sig i sin dödsskräck om den fromma stadgan? – och skyndade till dörren. Där låg Moses Freudenthal, orörlig, blek som en död man. När hon lyfte på hans huvud rosslade han till tyst.

Den gamla kvinnan gav upp ett genomträngande klagoskri. Drängen och de andra tjänarna i huset vaknade och kom. De hjälptes åt att lyfta

upp herrn och lägga honom på hans säng. Sedan skyndade man till distriktsläkaren, som ju bodde alldeles i närheten, på andra våningen. Han åderlät den sjuke och skakade bekymrat på huvudet. Den gamle mannen hade råkat ut för ett slaganfall.

Tjänarinnan jämrade sig, tjänarna stod där rådlösa, läkaren tog hand om den sjuke; så förflöt timmarna fram till morgonen. På den främmande varelsen utanför dörren var det ingen som tänkte.

När dagen grydde var det någon som bultade häftigt på dörren. Nattvakten stod där ute och flera personer därtill som kommit till marknaden så tidigt. De hade funnit en död kvinna framför dörren, en fattigt klädd, utmärglad ung kvinna. Den svarte Britan låg bredvid liket och gnydde och slickade hennes händer. När någon ville närma sig henne morrade han hotfullt.

Distriktsläkaren kom ut och böjde sig över den döda. Han lade prövande sin hand över hennes hjärta; det slog inte längre. Sedan såg han in i det stela, bleka ansiktet. Och han kände detta ansikte. Djupt skakad reste han på sig. Han befallde att man skulle bära liket till bårhuset. Därefter gick han åter till den sjuke som låg där medvetslös.

Nästa dag begravde man Esther Freudenthal. Man visste inte vilken tro hon bekände sig till, om hon hade förblivit judinna eller om hon blivit kristen. Inte heller hennes morbror Schlome, som satt hopkrupen vid den döda kroppen och kände en vansinnig ofattbar smärta, visste det. Därför begravde man henne där man begraver dem som begått självmord. Hon hade emellertid dött av hunger.

I hennes kläder fann man endast en liten bunt brev. De hade alla samma underskrift: Géza. Det sista, som poststämplats i en liten ungersk småstad, ljöd: ”Jag ska ärligen säga Dig det: jag är trött på den här historien! Jag är nu här, förblir här och råder Dig inte att söka upp mig.

Min sergeant, Koloman, har lovat mig att ta sig an Dig. Han tycker om Dig. Om Du inte tycker om honom, så återvänd hem.”

Hon hade återvänt hem.

Den gamle Moses dog inte i sviterna av den där natten. Han levde ännu länge; han överlevde sin svåger och många lyckliga, välsignade människor. En dyster, ensam, spöklik människa, så stapplade han mot graven. När han dog grät endast gråterskorna, som hyrts in för ändamålet. Sin stora förmögenhet testamenterade han till den undergörande rabbin i Sadagóra, den mest inbitne fienden till ljuset, den ivrigaste förfäktaren av den gamla mörka tron.

Det är historien om Moses Freudenthal, som de kallade ”Barnows Shylock”.